

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԸ ՀԻՆ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ
ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
(Մ.Թ.Ա. II ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿ)

Փիլիպոսյան Ա. («Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և
պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ,
Հայաստան)
piliposyan@yahoo.com

Բանալի բառեր` Հայկական լեռնաշխարհ, մշակույթ,
հնագիտություն, ցեղ, բրոնզ, երկաթ:

Միջին բրոնզի շրջափուլի III փուլում (մ.թ.ա. XIX/XVIII-XVI դդ.) ողջ
Հին Մերձավոր Արևելքում նկատվող ռազմանահապետական
հասարակությունների համախմբման և դրանց հիման վրա զորեղ
ստրկատիրական պետությունների (Վաղ Խեթական, Հին
Ասսուրական, Վաղ Միտանական և Եգիպտոսի Միջին
թագավորություններ) կազմավորման գործընթացներին զուգահեռ,
Հայկական լեռնաշխարհում նմանատիպ երևույթների, ենթադրվող
էթնիկական տեղաշարժերի նոր ալիքի, ինչպես նաև էկոլոգիական
բնույթի փոփոխությունների (ցուրտ և խիստ եղանակի
աստիճանական փոխարինումը մեղմ և տեղումներով առատ
կլիմայով) շնորհիվ, դեռևս ուշկուրարաքսյան և հետկուրարաքսյան
իրողությունների (մ.թ.ա. III հազ. II կես) արդյունքում հետզհետե
լքված բազմաթիվ բնակատեղիներ վերստին վերաբնակեցվում են
նստակյաց կենսակերպ ունեցող և երկրագործության ու
անասնապահության զուգորդված տնտեսվարմամբ զբաղվող`
սևան-արցախյան, կարմիրբերդյան և վան-ուլմիական
հնագիտական մշակույթների (և/կամ մշակութային խմբերի)
կրողները հանդիսացող հասարակությունների կողմից: Ըստ որում,
վերջիններիս բուռն գործունեության շրջանում (մ.թ.ա. XVIII-XVI դդ.),
նրանց նախորդած բեդեն-բերքաբերյան և թեղք-վանաձորյան
մշակույթների կիսաքոչվոր անասնապահ ցեղերը, դատելով մի շարք

հնագիտական հուշարձանների ընձեռած փաստերից, ամբողջապես չեն լքել այս տարածքները կամ ուժացվել: Դրանց մի մասը, աստիճանաբար հարմարվելով նոր իրապայմաններին, թերևս, ոչ մեծ խմբերով հաստատվել է նստակյաց կենսակերպ ունեցող այդ նոր մշակույթները կրողների վերաբնակեցրած կենսատարածքներում՝ պահպանելով սեփական մշակութային առանձնահատկությունների տարրերը: Սա է, թերևս, պատճառը, որ Հայկական լեռնաշխարհի մ.թ.ա. XVII-XVI դդ. հնագիտական հուշարձաններում, ըստ որում, և՛ բնակավայրերում (Լճաշեն, Մեծամոր, Ուզերլիկ-թեփե, Այգևան և այլն), և՛ դամբարանադաշտերում (Հառիճ, Քեթի, Լճաշեն, Ցամաքաբերդ, Վերին Նավեր, Ներքին Գետաշեն, Նորաբաց, Ապարան և այլն) այս ժամանակահատվածին վերաբերող հնամշակութային իրողությունները, երբեմն, ներկայանում են ուշբեդեն-բերքաբերյան, ուշթռեղք-վանաձորյան, սևան-արցախյան, կարմիր-բերդյան և վան-ուրմիական մշակույթներին (և/կամ մշակութային խմբերին) հատուկ արտեֆակտերի կամ դրանց վերապրուկային տարբերակների համատեղ դրսևորմամբ: Սա թույլ է տալիս ենթադրել, որ մ.թ.ա. II հազ. II քառորդից Հայկական լեռնաշխարհում սկսվել են տեղի բազմաթիվ ու բազմակացութածն (նստակյաց, կիսաքոչվոր, քոչվոր) ցեղերի կենսակերպերի փոփոխությունները, վերջիններիս բնորոշ սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկությունների աստիճանական համահարթեցման, ինչպես նաև տարբեր էթնիկական խմբերի հետզհետե միախառնման և վերջիններիս բնորոշ մշակութային (և/կամ մշակութային խմբերի) առավել խորը, կայուն ու հեռանկարային դրսևորումների սերտաճման երևույթները: Իրավիճակ, որն իր տեղայնական հիմնավոր դրդապատճառներով հանդերձ, ինտեգրված էր համաժամանակյա հինմերձավորարևելյան ընդհանուր պատմամշակութային գործընթացներին: Սրանք, արդյունքում, հանգեցրին մ.թ.ա. XVI-XV դդ. սահմանաբաժանից նշմարվող և մ.թ.ա. XV-XIV դդ. Հայկական լեռնաշխարհի համար արդեն հանընդհանուր

դարձած («Լճաշեն-մեծամորյան» կամ «Էթիոնյան» պայմանական անվանումը կրող) մշակույթի վերջնական ձևավորմանը:

Հայկական լեոնաշխարհի և Հին Մերձավոր Արևելքի մյուս շրջանների միջև առկա կապերի ու փոխազդեցությունների առավել ցայտուն պատկերը ներկայացնում են մ.թ.ա. XV-IX դդ. (Ուշ բրոնզի - Վաղ երկաթի շրջափուլեր) հնագիտական և գրավոր սկզբնաղբյուրները: Այդ փուլում տարածաշրջանում դրսևորված ռազմաքաղաքական նոր իրողություններին (Նոր Խեթական թագավորություն, Եգիպտոսի Նոր թագավորություն, Միտաննի, Կասսիտական Բաբելոն, Միջին և Նոր Ասսուրական թագավորություններ) զուգահեռ (թերևս նաև դրանց անմիջական ազդեցության տակ) Հայկական լեոնաշխարհում ևս նկատվում են վաղ պետական կազմավորումների և ցեղային համադաշնությունների (Ալզի, Թեգարամա, Հայասա, Նաիրի, Կադմուխի, Արմե-Շուբրիա, Ուրուատրի, գուցե՝ Էթիոնի) ձևավորումներ: Ըստ որում, արդեն մ.թ.ա. XV-XIII դդ. դրանց մի մասը ներգրավված էր հինմերձավորարևելյան ռազմաքաղաքական (Խեթա-եգիպտական հակամարտություն), առևտրատնտեսական (անագի, ոսկու, արծաթի, լազուրիտի, դիորիտի, ծովախեցիների տարանցիկ միջազգային առևտուր) և սոցիալ-մշակութային գործընթացների ոլորտը և, դատելով տեղում հայտնաբերված որոշ արտեֆակտերից, (եգիպտական, միտաննական և կասսիտական կնիքներ, գորտակերպ կախիկներ, սպառազինության նմուշներ), ինչպես նաև համաժամանակյա գրավոր սկզբնաղբյուրների տեքստերից, հակվել էր Եգիպտոս-Միտաննի-Կասսիտական Բաբելոն եռադաշինքի կողմը և պայքար էր մղում Նոր Խեթական թագավորության ու նրա դաշնակիցների դեմ: Ամեն դեպքում, ըստ հնագիտական տվյալների, Հայկական լեոնաշխարհում մ.թ.ա. II հազ. միջնամասում ձևավորված և արդեն ընդհանուր սոցիալ-մշակութային իրողությունների կրողներ հանդիսացող վաղպետական կազմավորումները, իրենց զարգացման շարունակությունը (նկատելի վերելքներով ու վայրէջքներով

հանդերձ) պահպանեցին մինչև մ.թ.ա. IX դ. վերջը, այսինքն մինչև այն ժամանակահատվածը, երբ Հայկական լեռնաշխարհն ամբողջապես ներգրավվեց Վանի թագավորության (Ուրարտուի) կազմում:

THE ARMENIAN HIGHLAND IN THE SPHERE OF THE ANCIENT NEAR EASTERN
HISTORICAL-CULTURAL INTERCONNECTIONS (II MILL. B.C.)

Piliposyan A. (Ministry of Culture of the Republic of Armenia, “Service for the Protection of
Historical Environment and Cultural Museum-Reservations” Non-Commercial State
Organization, Armenia)